

A RÁKOSISTA EMIGRÁCIÓ RENEGÁTJA

Volt miniszterelnököt gyászolunk. Nincs jelen zenekar, nincsenek hivatalos koszorúk. Nem csoda, rendszerváltások sorát értük meg, s egyetlen rendszer sem temeti el az előző rendszer elhunyt kormányfőit. Halottunk nem tartozik azonban a huszadik század második felének azok közé a miniszterelnökei közé, akik nevét hallva még a tájékozott újságolvasó is elgondolkodik, hogy az illető mikor is lehetett miniszterelnök. Hegedüs Andrásról tudják ki volt. Már csak azért is, mert rövid kormányfősége igazi történelmi időre esett. Olyan egykori kormányfő volt, akit van, ami minden kormány élén állt pályatársától megkülönböztet. Nem az, hogy még mindig történelmünk legfiatalabb miniszterelnöke, hanem az, hogy pályájának az a része, amely ismertté tette és történelmi rangot adott személyének, csak nagyon kis mértékben és közvetetten függ össze egykori miniszterelnökségével.

Élete egyetemi éveitől kezdve összefonódott a huszadik századi magyar történelem több fontos folyamatával és eseményével. A Györffy-kollégium a népi mozgalom és a kommunista mozgalom találkozási pontja. A kollégisták fontos osztaga lesznek a kicsiny magyar ellenállási mozgalomnak. Amikor NÉKOSZ-kollégium lesz az intézetből a kommunista párt vezetői utánpótlásának legfontosabb intézményévé válik. Tagjai valóban tarsolyukban hordják azt a bizonyos marsallbotot. A fordulat éve után rangelső lesz azok között a csúcsfunkcionáriusok között, akiket a jövőbeli párt- és állami vezetés első vonalába szánnak. Gerő „kádere”, a rákosista vezetési mag második embere döntő mértékben formálja politikai személyiségét. Ebből is felmérhetjük, hogy mekkora emberi fordulatot jelentett 1956 őszén Moszkvában szakítani azzal a rákosista emigrációval, amelynek ekkorra éppen Gerő lett a feje. Hegedüs András életét ez a fordulat teszi egyedülállóvá. Előtte azonban még jelentős szerepet játszik több fontos eseményben. Tagja volt 1953-ban annak a Moszkvába rendelt pártvezetési delegációnak, amellyel a szovjet vezetés közölte a Rákosi–Nagy Imre váltást. Amikor Moszkva leváltja az egyre egyértelműbben antisztálinista, a demokratizálás lehetősége irányába egyre nyitottabbá váló Nagy Imre-kormányt és meghozatja a magyar pártvezetéssel a Nagy Imre „júniusi útját” elítélő „márciusi határozatot”, a „márciusi határozat” vonalának kulcsembere lesz, helyzetét az új vezetésben az mutatja, hogy 1955-ben ő lesz a miniszterelnök. Ebben a minőségben ő írja alá a Varsói Szerződés alapító okmányát. A „márciusi határozat” vonala az 1953 előtti helyzetnek félrestaurációs részleges visszarendeződése. A „kemény diktatúra” már nem tér vissza. A „márciusi vezetés” tagjai, akik között rangelső, elsősorban a „júniusi vonallal”, a Nagy Imre-kormány NEP-politikájával állnak szemben, de nem feltétlenül az 1953 előtti történetekkel kompromittált „régiekkel” akarják a soron következő kurzust végrehajtani. A „júniusi vezetés” kihagyta Révait, Farkas megbukott, mivel lecsatlako-

zott Nagy Imre kormányához. A „márciusi határozat” garnitúrája: Hegedüs András, Ács Lajos, Végh Béla, Hidas István már gondolkodik abban, hogy Rákosit és Gerőt is le lehet hagyni, vagy legalábbis nem az ő kezükbe visszaadni a vezetést. 1956-ban Rákosi bukásakor Gerő őt tolná maga elé pártfőtitkárnak, de már akkor elég önérzetes ahhoz, hogy a szemében még szinte bálványozott pártvezetőnek se legyen hajlandó mikrofonállványa lenni. Október 23-a délutánján, a szovjet támogatást Gerő kéri telefonon, de a szovjet kormányhoz intézett hivatalos megkeresés aláírását ő vállalja. Aláírja, antedatálva, amikor már nem ő a miniszterelnök, hogy tehermentesítse az ettől ódzkodó Nagy Imrét. Nem „nagyimrés” gesztus ez akkor, inkább azt a célt szolgálja, hogy leválassa a pártellenzék vezérét táboráról. 1953 tavaszától 1956 októberéig fontos döntések részese. Nem döntéshozó, de nem is statisztá. Semmi sem múlt teljesen rajta, de mindenért részfelelősség terheli.

Amikor Nagy Imre '56-os fordulata, a kormánynak a felkelés oldalára való átállása bekövetkezik a Gerő-vezetés kompromittált tagjaként elhagyja az országot. Moszkvában tagja annak a rákosista váltó garnitúrának, amelyet a szovjet vezetés második vasként a tűzben tart, hogy Kádárt zsarolja, illetve amennyiben Kádár nem vállalná a kollaborációt, akkor velük alakítson kollaborációs kormányt. Ekkor következik be életében a történelmi léptékű fordulat. 1957 elején a rákosista emigráció egyetlen tagjaként szakít ezzel az emigrációs ellenközponttal, amelyre Moszkvának még szüksége van Kádár kézbentartásához, és átáll a Kádár-vezetés oldalára. Ez abban a pillanatban nem volt még több, mint átállni az akkori vesztes táborból a győztes táborhoz. Igaz, még így is a kisebbik rosszat választotta. Átállása nem volt diadalmenet. A pacifikálás hónapjaiban a Kádár-vezetés leplezni akarta a Rákosi-rezsimmel való folyamatosságot, a rákosista emigrációból történt átállás nem volt siker számára. Hegedüs András átállása nem is kapott hivatalos publicitást. A Statisztikai Hivatal elnökhelyettese lett, azzal a perspektívával, hogy idővel a „nagyimrés” hírvű gazdasági reformer, Péter György elnök utóda lesz.

Ennek bekövetkezte esetén egy kormány szerv vezetője lett volna, a legalacsonyabb kormányzati pozícióban ugyan, de visszakerül ama bizonyos nómenklatúrába.

Már ekkor híre járt, hogy azt mondogatja, alelnökként lehetőleg nem ír alá semmit, mert ő már egyszer aláírta a Varsói Szerződést, s ezzel neki örökre elege lett az aláírásból. Tréfás formája volt ez az elhatárolódásnak múltjától. Jelezte, hogy szakítása komoly. A tréfálgatás egy főhatóság helyettes vezetője részéről a Varsói Szerződés rovasára nem volt akkor ártalmatlan. Két emberi vonását megmutatta: a civil kurázsit, ami egyre inkább élete fő mozgatója lett, és a humort, ami átsegítette a kényes politikai helyzeteken. Az, hogy tréfás-diszkrétén jelezte a Kádár-rendszerrel szembeni politikai fenntartását, azt jelentette, hogy kezdettől kifelé kereste az utat a nómenklatúrából. A szociológiai kutató csoport, majd munkássága eredményeként később intézet vezetése jelentette ezt a kilépést. A rezsim még használni akarta. A nagy kinnal életre engedett marxista szociológia csőszségét azért bízták rá, mert különben nehéz lett volna a nála veszélyesebbnek tartott Szalai Sándort elutasítani. Kádárék törököt fogtak benne. Hamarosan több bajuk lett vele mint kritikus szociológussal, mint bárki mással lett volna. Mint a szociológiai csoport vezetőjét ismertem meg, magam is egy várbeli akadémiai intézet munkatársaként személyesen. A várbeli társintézetek munkatársainak elő-

adásokat tartott az akkor még létjogosultságáért küzdő szociológia hivatalos elismertetése érdekében. A személyes hangulatú, oldott előadás, amelyet hallgattam, nem pártzsargonban előadott nyögvenyelés volt arról, hogy miért marxista a szociológia, hanem arról szólt, amit mi mind hallani akartunk tőle. Arról, hogy ott Moszkvában 1956 októberében-novemberében miért szakított Gerőékkel. Felelt a feltenni sem mert kérdésre. Bravúrosan összekapcsolta a szociológiával. Elmesélte, hogy ő, aki már egyetemista korában foglalkozott a szociológiával, átállt Moszkvában a szociológiára, mint valamiféle polgári foglalkozásra. Akkor a Szovjetunióban is kezdtek kínlódni valamiféle marxista szociológia-utánnal létrehozásával. Csangli elvtársnő máig megmaradt emlékezetemben. Róla beszélt, mint a vonalas szovjet szociológia valamiféle komisszárjáról, akinél az jelentette a szociológiát, hogy kérdőívekkel faggatta az élmunkásokat és a sztahanovistákat sikerük titkáról. Hegedüs elmondta, hogy azóta a vonalas süket dumát „csanglizásnak” hívja. A szociológiát népszerűsítő előadásban azt fejtette ki, hogy a „Csangli-élmény” riasztotta el véglegesen addigi vonalasságától. Összekacsintás volt ez velünk, akikről pontosan tudta, hogy hol állunk politikai tekintetben. Ezek az előadások már báziskeresés voltak, s ez a bázis már kívül feküdt a kádárizmus bástyáin. Az előadás megmutatta humorát, és azt, hogy hogyan tudja a humort politikai céljai szolgálatába állítani.

Másik akkori hozzá kapcsolódó emlékem újabb olyan fontos emberi vonását mutatta meg nekem, amely közéleti lényének is része volt. A várbeli akadémiai intézetek munkaerői egy nagy önkiszolgáló étkezőben ebédeltek. Egyszer a szociológiai csoport asztalához keveredtem. Az igazgató, Hegedüs ott ebédelt fiatal adminisztrátornőkkel és fiatal kutatókkal körülvéve. Kedélyes beszélgetés zajlott ott minden hierarchikus feszültség nélkül. A fiatal kollégák számára életvidám, jópofa munkatárs volt, nem a fejes, aki akkor is „vezető”, amikor jópofáskodik. Belém döbrent, hogy a többi akadémiai intézet ugyancsak ott ebédelő intézeti vezetőinek asztaltársasága Hegedüséhez képest XIV. Lajos udvarához hasonlított. Emberközelsége politikai hatásának is fő ereje volt.

A rákosista bárkát annak süllyedése előtti pillanatban hagyta el, de a Kádárrendszerrel annak hatalma tetőpontján fordult szembe. A hatvanas évek közepén. Az ugyanis már a rendszerrel való szembefordulás volt, hogy mint vezető marxista szociológus gyilaszádákat írt, ezek a művek ma is fontos szempontokat adnak a bürokrácia, mint hatalmi tényező értelmezésének kérdéséhez. Propagandistája lett a jugoszláv típusú munkásönigazgatásnak. Amikor felállt a gazdasági mechanizmus bizottság, Hegedüs András vezette a munkásönigazgatás-albizottságot; a munkásönigazgatás beiktatása, kis túlzással talán belecsempészése az egész reformtervbe lényegében az ő műve volt.

1968 meghozta az alkalmat, hogy átálljon az akkor alakuló értelmiségi ellenzék oldalára. Mint munkahelyi vezető alapszerve pártszervezete képviselőjeként levélben tiltakozott a KB-nál a csehszlovákiai intervenció ellen. 1972-ben a „kis filozófus per” őt is kisodorta a hivatalos nyilvánosságból. Ettől kezdve az alakuló értelmiségi ellenzék sorai közé számította. A hetvenes évek végétől kialakult demokratikus ellenzéki tevékenységbe bekapcsolódott. Tiltakozó íveket írt alá, könyvvé formálódott életrajzinterjút adott emigrált ellenzéki aktivistának, amellyel a magyar közönség csak a Szabad Európa sorozatként leadott közléseként is-

merkedett meg, előadásokat tartott a Hétfői Szabad Egyetemen. A közvetlen demokrácia lehetséges útját kereste. A politikai pluralizmus híve lett, de annak klasszikus nyugati változatával, a többpártrendszerrel nem békélt meg. Mi, akkori ellenzékiek vitakoztunk vele, s közben nagy érdeklődéssel figyeltük annak a harcostársunknak a tapasztalatait, aki belülről ismerte a hatalom üzemszerű működését.

Az 1989–90-es rendszerváltáskor meg sem kísérelte, hogy bekapcsolódjék az újjászerveződött MSZP-munkájába. Sehova nem kapcsolódván kisodródott a rendszerváltás áramából. Semmiből jött hősök, akik közelében sem voltak a Kádár-rendszer elleni értelmiségi ellenállásnak, amelynek ő sajátos markáns alakja volt, felfedezték benne bűnbakként a valahai vonalas miniszterelnököt. Ezek az emberek talán tényleg nem tudták, hogy Hegedüs András ki merte nyitni a száját olyan időben, amikor az új hősök „jaj de nagyon” tartották még a magukét. Humora, életszeretete és emberközelisége átsegítette az utolsó tíz év mellőzöttségének emberi fájdalmán. Munkás Akadémiája nem illett bele a rendszerváltás politikai stílusába, de példa arra, hogy a demokratikus átalakulásnak sem csak egy stílusa van.

Búcsút veszünk végezetül a közéleti embertől, aki átugrotta az árnyékát. Elhelyezzük őt lelkünk Pantheonjában, azzal a bizonyossággal, hogy a történelmi emlékezet Pantheonjában is elfoglalja az őt megillető helyet.

(Elhangzott 1999. november 12-én a Farkasréti Temetőben.)